յաւելան շնորհքն. յաղագս որոյ մեք լուսաւորեալք, և նմա միշտ Լուսաւորիչ անուանեցաք՝ և անուանեմք։ Ցայտնապէս՝ որպէս արեգակն 'ի մէջ երկնից լոյս անշիջանելի հանապազ վառեալ 'ի նշխարս ոսկերաց իւրոց, և կայ միշտ յաթոռ փառաց իւրոց. ուստի բաշխի և բաժանի յաճախաբար պարգևօք՝ յուղղադաւան ժողովուրդս և 'ի վիճակն սահմանաց իւրոց՝ էացեալ և արմատացեալ մինչև յաւիտեան։ Գրիգորիոս [illegible] կոչեցեալ թարգմանութեամբ, յարակիր և ներգործական անուամբ. որ ոչ երբէք ետուր քուն աչաց, և ոչ ծանրութիւն արտևանաց, և ոչ հանգիստ դժուարաբեկն մարմնոյդ, մինչև գտեր զտեղի յարկի Տեառն Աստուծոյ Յակոբայ և տանս Թորգոմայ։ Գրիգորիոս՝ որդի մխիթարութեան ըստ այլում կոչման, ոչ մօրն քո Ոգոհեայ, այլ բոլոր Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ. ոչ որդի վշտաց՝ որպէս Բենիամին մօրն իւրոյ Հռաքելի, և առիթ մահու. և կամ վայ Քարովթնացն 'ի յառման տապանակին։ Այլ առիթ բերկրանաց և պատճառ կենդանութեան սկնդուկ և ամուլ աշխարհիս, արևելից հիւսիսոյ ըստ Սահակայ և Իսրայելի՝ ազատածին և պարգևական զաւակացն Սառայի և Ռեբեկայ. յորմէ օրհնեցան ոչ սակաւ ազգք և ազինք, և զանմահականն առին զվիճակ։ Գրիգորիոս՝ հիմն հաւատոյ, սիւն եկեղեցւոյ, յարգարիչ Աստուածատուր կրօնից, յարացոյց անաբատ քաղաքավարութեան ըստ Քրիստոսի։ Գրիգորիոս՝ հաստատութիւն երկրի, նաւաստի ծովու, բարձրութիւն երկնից, արեգակն 'ի մէջ աղօտ երևակ լուսաւորաց։ Գրիգորիոս՝ համասնունդ հրեշտակաց, համապատիւ վեհիցն երջանկաց, անուանակիր պետութեանց, իշխանակից իշխանութեանց, զօրակից զօրութեանց։ Գրիգորիոս՝ դասակից Սերովբէից, հաղորդակից Քերովբէից, և հանգիստ և աթոռ սրբոյ Երրորդութեանն։ Զորոյ զգութն ողորմութեամբ և մխիթարութեամբ դարձուցես 'ի ժողովուրդս քո, և 'ի վիճակ ժառանգութեան քո, յաղագս Հայաստանեայց, որք աննենգ և անխարդախ պահեն զառ 'ի քէն եդեալ հաւատս՝ չարչարանօք և ճգնութեամբ 'ի պարծանս քեզ յաւուրն Քրիստոսի։ Թէպէտ և 'ի բարեաց գործոց աղքատ գտանիմք՝ և յոյժ ամաչեցեալ, զոր քաւեցես մաքուր Քահանայապետդ մեր՝ և Աստուածային ծնօղդ, և [հայցեսցես ընդ զաւետեաց խոստումն, վերանալ և ելանել յառաջին փառսն և 'ի պայծառութիւն՝ [թագաւորութեամբ քահանայապետութեամբ] և գործովք արդարութեան 'ի հաճոյսն Աստուծոյ։ Եւ զսակաւ ծաղիկս զայս՝ հաւաքեալ 'ի խօսուն մարգաց՝ ընկալ ի հիւսս պսակի ամենարժան Գլխոյդ, և տուր տեղի խորանի քո՝ աստիճանաժառանգ՝ որդւոյ քո՝ խնդրողի բանիս՝ ես և յուսով աշխատողիս իմ, որ 'ամենեքին եմ անարժան որդիութեան քո և աշակերտութեան։ Բայց միայն 'ի ձեռն Քոյոյ մաղթանաց՝ սպասեմ ողորմութեան Աստուծոյ՝ հասանել խորհրդով տնօրէնութեանն Քրիստոսի՝ և 'ի հեղումն արեան Նորա. որ է օրհնեալ և գոհաբանեալ 'ի փառս Հօր, և 'ի պատիւ ամենասուրբ Հոգւոյն, և 'ի հրեղինաց և 'ի հողեղինաց, 'ի սուրբս իւր յամենայն արարածս, այժմ և միշտ և յաւիտեանս, ամէն։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԶԱՔԱՐԻԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐԻ

ՍԱՐԿԱՒԱԳԻ ՅՈՎՀԱՆՆԱՎԱՆԱՑ։

Զաքարիա Սարկաւագ Յովհաննավանեց, որ էր 'ի սերնդոց Աղատացն Վրաց, որոյ և նախնիքը Բանաքեռ գիւղը կ'բնակէին, մեր Ազգի մէջ Դաւրիժեցի Առաքել պատմագրէն առջը՝ եօթնևտասներորդ դարու պատմագրաց մէկն է։

Սա իր պատմագրութիւնը երեք հատորի բաժանելով, առաջին և երկրորդ հատորոց պատմութիւնը Շահապասայ օրէն կ'սկսանի և կ'հասցնէ մինչև Հայոց ՌՃԻԶ

(1687) թուականը. որ Եղիազար Կաթողիկոսի իշխանութեան ժամանակը կ'ինջանի, իւր կենաց հասակի վաթսուներորդ տարին, ինչպէս ինքը կ'գրէ, 'ի ժամանակի ծերութեան իւրոյ։

Իսկ իւր պատմագրութեան երրորդ հատորը Յովհաննավանից Կոնդակ ասացեալն է, որ կ'սկսի նոյն Վանքի պատմութիւնը 'ի Ս. Լուսաւորչէն, և կ'հասցնէ մինչև վերոյիշեալ թուականը. ուր վանքի շինութեան և յարատևութեան անցքերը կարգաւ կ'պատմագրէ, արձանագրութիւնները 'ի մի վայր կ'խմբագրէ, Առաջնորդաց շարքը հանդերձ թուականով նաև կալուածքները կ'նշանակէ, և իր ժամանակի քանի մի Առաջնորդաց պատմութիւնը կենսագրական տեղեկութեամբ կ'տայ, և իր նախնեաց ազգաբանութեամբ կը կնքէ զայն։

Ոճը անարուեստ է, թէև գրաբառ, բայց աշխարհաբառի խառնուրդով կը կազմէ։ Այս ևս գովելի է, որ բոլոր անցքերի հաւաստիքը վկայութեամբ և ականատեսութեամբ կ'գրէ. պատմութեանց երեք բաժինը գրեթէ' իր վաթսնամեայ հասակին մէջ լսած ու տեսած Հայաստանի կեդրոնամիջին պատահած դէպքերն են։—Ուրիշ անգամ առանձին տեղեկութիւն կ'ը տանք պատմագրութեան վրայ։

Այսքան համառօտաբար տեղեկութիւն տալով Օշաքարիայի պատմագրութեան վրայ, նորա կենսագրութիւնը անենք նորա պատմագրութեան երրորդ հատորէն։

Վերը յիշեցինք՝ որ Օշաքարիա Սարկաւագին սերունդը Վրաց ազատների ցեղից կ'իջնէին. որոց համար ինքը կ'պատմէ իրենց ազգաբանութեան մէջ, որ այն Ազատները տասներկու երիտասարդ տղայք էին ազատ տանէ. սուրբ Գէորգայ մասունքը վերադարձնելու պայմանաւ՝ այս տղայքը իւր նախարարներէն ժողվելով, Յովհաննավանքը պատանդ կ'ուղարկէ Վրաց Դաւիթ (Դաթօ) Թագաւորը. որոյ իշխանութեան տակն էր այն ժամանակ և Երբատեան աշխարհքը, որ է Յովհաննավանք։

Այլ երրոր Թագաւորը կ'դրժէ իր ուխտին, այս ազատ որդիքն էլ մէկ ժամանակ նեղութիւն քաշելով վանքին մէջ, կ'ցրուին այս տեղ այն տեղ Երբատեան գաւառին մէջ. յորոց Վասպ անուն մէկը կ'գայ Վանաքեռ գիւղը. սորա ցեղէն Մկրտիչ անուն, որ որդի 'ի Հօրէ առնլով՝ Վասպոյի եօթներորդն էր, կ'ծնանի զՕշաքարիա։

Ինքը կ'պատմէ՝ որ իր Մկրտիչ հայրը այս Վրաց Ազատորդւոց ցեղէն էր ըստ այսմ՝ ինչպէս ասացինք. "Եւ նա ունէր, կ'ասէ, որ 'ի վաղնջուց գրած էր ժողովածու, սորա մէջ գրած էր վասն որդւոցն Վրաց որդւոց յորդի մինչև ցհաւն իմ Խաչատուր. իսկ հայրն իմ, կ'ասէ, գրեալ էր 'ի հօրէ և յեղբարց իւրոց և վասն իւր. այն գիրքն կայր առ մեզ. և յորժամ եղև ահագին շարժն (յամին 1679), գիրքն այն անյայտ եղև"։

Օշաքարիա իրենց ազգաբանութենէն իմանալով, որ իրենք Յովհաննավանքին պատանդ են, իր տասը տարուան հասակին մէջ կերթայ, կը կրօնաւորի այն վանքի մէջ. մանաւանդ որ իր հօրեղբայրն էլ այս ցանկութեամբ անդ միաբանել, և անդ վախճանած էր։—Ինքը իւր այս կրօնաւորելուն թուականը չի ցոյց տար. բայց իր գրոց Գ. հատորի յառաջաբանին մէջ որ կ'նշա-

նակէ իր պատմագրութեան թիւը, և իր կենաց ամքը՝ վաթսուն, ոյն զրոց վերջին գլխի մէջն էլ կ'գրէ՝ թէ՝ յիսուն տարի է, որ կ'բնակի Յովհաննավանք. որով անսխալ կ'գտնենք սորա վանական լինելու թուականը, որ կ'ելանէ Հայոց ՌԺԲ թիւը (163) Փիլիպպոս Կաթուղիկոսի իշխանութեան հինգերորդ տարին, երբ որ նա գնացել էր Ասպահան սուրբ Լուսաւորչի Ջը բերելու։

Այս թուականիս Օձաբրիա Յովհաննավանք մնալով, աշակերտեցաւ իրեն անուանակից Օձաբրիայ Եպիսկոպոսին, որ այն տարի Յովհաննավանքին վանահայր կարգուած էր Փիլիպպոս Կաթուղիկոսէն։

Այս վանահայրը կ'բարեկարգէ մենաստանը, և ամեն կերպ զարդարելէն ետքը, կ'հաստատէ նաև դպրատուն վանքին մէջ, և ուսուցիչ կը կարգէ զ.Օձաբրիա։

Օձաբրիայ Եպիսկոպոսէն ետքը, Օձաբրիա կ'աշակերտի նորա յաջորդ Յովհաննէս վարդապետին. այս երկու վանահարց քառասուն և եօթը տարի ձեռնասուն աշակերտ կը լինի Օձաբրիա։ Կ'երևի թէ՝ այս միջոցիս Սարկաւագ եղած է, և այս աստիճանը իրրև 'ի վարձ իւր բազմամեա ծառայութեանը տրուած. վասն զի մարմնոյ պակասութիւն ունի եղել՝ կաղութիւն ոտից, ինչպէս յետագայք Կաղ Օձաբրիա կը կոչեն. միայն թէ ինքը որոշ չէ՝ գրեր թէ՝ յիշեալ վանահարց որէ՞ն առած է Սարկաւագութեան աստիճանը, այլ այսպէս կ'պատմէ, "Որ և ես վերջին 'ի ծնունդս Եկեղեցւոյ՝ քանքարաթագոյց ծառայ Քրիստոսի՝ Օձաբրիա գոլով 'ի փարթամ աւանէն Քանաքեռայ, որ եկեալ բնակեցայ յԱստուածաշունչ և 'ի հրաշափառ մենաստանս Յովհաննավանից առ գրուն մեծի Ամրոցոյն Յովհաննու Կարապետին, առ ոտս երիցս երանելի քաջ բարեբնապետին Օձաբրիայի և նորուն յաջորդի Յովհաննէս վարդապետի՝ ամ ԽԷ ընկալեալ աստիճան Երշեղիակոնութեան"։

Այս տեղից կ'երևի որ Օձաբրիա Սարկաւագը իւր պատմագրութեան Ա. և Բ. հատորոց վրայ չէ խօսիր. ուստի հաւատի է թէ յետոյ պիտի գրած լինի Ա. և Բ. հատորը. թէ որ յառաջ գրած լինէր, անշուշտ պիտի յիշէր, կամ Գ. հատորին յառաջաբանութիւն առանձին չէր գրել։

Մենք այս տեղ վերը գրածներս ստուգելու համար՝ դնենք Գ. հատորոյ յառաջաբանութիւնը, որ կ'սկսանի այսպէս։

ԿՈՆԴԱԿ ԾՈՎՀԱՆՆԱՎԱՆԱՑ.

"Յուցմունք ժամանակաց և պատմութիւնք նոցին գրեալ եղև յառաջնոց պատմագրաց. որք 'ի ժամանակս և 'ի դարս գրեցին որպէս դիտացին ըստ իւրեանց իմաստութեանն՝ զերից ժամանակաց, այսինքն՝ զանցեալն ընթեռնլով, զներկայն գրելով և զապագայիցն յուշ առնելով, յայտ արարին. ոմանք յաճախաբանութեամբ, ոմանք համառօտելով, ոմանք յառաջագիրք և ոմանք ժամանակագիրք, որպէս և պատմութիւնն իւրեանց ցուցանէ ըստ ոճին իւրեանց, ոմանք փիլիսոփայական ճարտասանութեամբ, և ոմանք Աստուածաշունչ գիտութեամբ, ոմանք լի իմաստութեամբ, և ոմանք աշխարհօրէն, և որով իւիք և է, մեզ ծանուցին զանցեալն. զի և մեք ներկայումս ուսանելով, ապագայիցդ ծանուցուք։

Որպէս և ես վերջինս 'ի ծնունդս Եկե-

ղեցւոյ քանքարաւթագոյն ծառայ Քրիստոսի Զաքարիա գոլով 'ի փարթամ ատանէն Քանաքեռոյ, որ եկեալ բնակեցայ յԱստուածաբնակ և 'ի հրաշափառ սուրբ մենաստանս Յովհաննավանից առ դրան մեծի Ամօրդւոյն Յովհաննու Կարապետին՝ առ ոտս երիցս երանեալ քաջ բաբունապետին Զաքարիայի և նորուն յաջորդի Յովհաննէս վարդապետի՝ ամս ԽԵ․ ընկալեալ աստիճան Արքեպիսկոպոսութեան, և յամենայն՞օր դեգերէի թէ՝ ընդէ՞ր ոչ գոյ հաստատուն կոնդակ առ այն, այլ և խորհէի առնել, սակայն ո՛չ լինէի ձեռնհաս յաղագս երկուց. նախ՝ զի ընդ ձեռամբ տերանց էի. երկրորդ՝ 'ի մէջ մարմնաւոր զբաղմանց. բայց յետ վախճանի տերանց իմոց վերոգրելոց, հարկեցայ ն՝ այժմուս Առաջնորդէ 'ի Սարգիս վարդապետէ · խոհեմոյ և բանասիրէ. արարի ինձ օժանդակ հոգին սուրբ և ամենամաքուր կոյսն Մարիամ, և միջնորդ ունելով՞ ողջախոհ և անմեղ աղաւնին զսուրբ Կարապետն, և սկսայ առնել 'ի ժամանակի ծերութեան Կ․ ամի կենաց իմոց 'ի թուին ՌՃԼԶ․ և թէ տացէ կարողութիւն նոյն Հոգին սուրբ աղօթիւք ձերովք՝ յայտ արարից որպէս և գիտեմք՝ թէ 'ի պատմագրաց թէ յիշատակարանաց թէ յարձանաց և թէ 'ի լրոյ իմաստուն արանց և 'ի գիտուն ծերոց, նշանակեցից զամենայն ստուգութեամբ, զի որք զկնի մեր գայցեն՝ ընթեռնլով 'ի միտ առնուն. որպէս և Մովսէս ասէ, հարցջի՛ր դու հարց քոց, և պատմեսցի քեզ 'ի ծերոց, և ուսցիս զամենայն որպէս և կամիս. վասնորոյ և դու ո՛վ մեծերիմ հարազատ որ ընթեռնուս, մի՛ ապախտ համարեսցիս, զի կարողութիւն իմ այսքան է, ողջ լե՛ր:

Ուխտեալ Գ․․ հատորոյ վերջին գլուխն՝ որ Զաքարիա Սարկաւագի ազգաբանութիւնն է, նորա յաւարտն այսպէս կ՛ վերջաբանէ։

"Վասնորոյ աղաչեմ առ լուսածնունդ զաւակդ սուրբ աւազանին՝ որդեգրեալք հօրն երկնաւորի, բազմաչարչար նահատակութեամբ սուրբ Լուսաւորչին, համակրօն և միադաւան Աքանադեան շառաւիղէ սերեալք, որք մակաղեալ կայք 'ի գոգ և 'ի ծոց սուրբ Կարապետիս, մի՛ վարկպարագի համարիք զաշխատանս սուո-բասուղեալ և գետնամածեալ ծառայի ձերոյ. ընդ բազում երախտեաց ձերոց ընկալարուք և զսակաւս իմ, վասն զի են յագունք՝ որ յոգունց զյոգունս ձօնեն. և ես փոքրս 'ի փոքունց՝ ընձեռեցի, որպէս 'ի նկարուն զսեաւն շարայարեալ, ընդ մեծին՝ զմանունսն կարգեալ. վասնորոյ ընկալարուք զսեցեղէնս 'ի պէտս արտաքոյ լսացըն. զի մի՛ 'ի ժամու պիտոյից՝ բաւն փափթարիցի. ողջ լերուք ամենայնիւ առ ամենայն իրս։

Ի թուիս Ն՝Ն․ Ճ՛Ճ՛․ Օ՝Օ․ Ժ․Ժ․ Ե․Ե․ Գ․Գ․․ այսինքն՝ ՌՃԼԶ․ (1687) որ է Զաքարիայի վաթսնամեայ հասակին թուականը. թուականին տակը անմիջապէս գրած է. "գծեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ Գրիգորի Երեւանցւոյ":

Զաքարիա Սարկաւագի պատմագրութիւնը Ս․ Աթոռոյս ապարանէն յետ ոչ բազում աւուրց 'ի լոյս կ՛ընծայուի. որով կ՛յուսանք թէ՝ մեր ժողովուրդը ծանօթանալով այնպիսի հռչակաւոր մենաստանի առաջին փայլչութեան և շքեղութեանը՝ և այժմեան աւերանաց և ամայութեանը, կը շարժին 'ի ջերմեռանդութիւն նորոգելու և

մերստին ուխտիւ և միաբանութեամբ պայծառացնելու զսուրբ Յովհաննու վանքն, և ազատելու զայն յաւերմանց և 'ի կործանմանէն, յորում գտանի այժմ, ինչպէս տեսօղք ես կ' վկայեն. կ' յուսամք ես որ փոքր միջոցում նորա անզագրութիւնն էլ Արարատի միջոցաւ կ' հրատարակենք:

ԱՐԻՍՏ. ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ:

ՍՈՒՐԲ ԵԱԿՈԲԱՑ ՋՈՒՐ

Հայք՝ Քրիստոսի Տեառն մերոյ պաշտելի Հրամանն քաջ 'ի միտ առնլով, որ սուրբ Աւետարանի մէջ սրբազան Առաքելոց համար կ'աւանդէ ասելով, "Որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի"*), ամենայն ժամանակ աշխատեր են՝ որպէս Հրէական Աստուածպաշտութեան միջոցների սրբացեալ Նահապետաց և Մարգարէից յարգն ու պատիւն՝ յամենայն դէպս պահպանել՝ նոցա գրուածքներն սրբութեամբ ընդունելով և կատարելով. նոյնպէս և Քրիստոնէութեան դարերի մէջ զանված սրբոց Առաքելոց, Հայրապետաց, Վարդապետաց, Նահատակաց և ամենայն սրբոց գրուածքներն ընդունելով՝ պինդ տպաւորել իւրեանց յիշողականութեան մէջ, և ամենայն յարգանօք մեծարել են նոցա սուրբ յիշատակներն և նուիրական տեղերն. և Քրիստոսի հրամանն կատարելով թէ "Որ զձեզ ընդունի, զիս ընդունի" փառաւորել են նոցա նշխարքն. և յամենայն դէպս բարեխօս կացուցել Աստուծոյ առաջին՝ սուրբ Աւետարանից սովորած, որ երբ Հայոց սուրբ Աբգար Թագաւորի ուղարկած 'ի Պաղեստին Արքունի գործով դեսպանքն՝ հանդիպելով յԵրուսաղէմ, ուր և լսելով Քրիստոսի Տեառն մերոյ հրաշագործութիւնքն՝ փութացան տեսանել Նորան, դիմեցին նախ՝ Փիլիպպոս Առաքելոյ մօտ, որն Անդրէաս Առաքելոյ հետ միասին յայտնելով Քրիստոսին՝ խնդրեցին հրաման զԱբգարու դեսպանքն ներկայացուցանելոյ համար, որպէս Թագաւորաց սովորութիւնն էր, և իւրեանց բարեխօսութեամբն թոյլտուութիւն ստանալով՝ ներկայացուցին Քրիստոսին. որոց և Տէրն Յիսուս յայտնեց իւր ուրախութիւնն. և երանի տուեց նըրանց, որ առանց տեսնելոյ կ'հաւատան իրեն և ամենայն պատուէրներն կ'կատարեն*):

Այս Աւետարանական գրուածոց բացատրութիւնն ամենայն մարդ կարէ տեսնել Մովսէս Խորենացի մեծ Վարդապետի Ազգային պատմագրութեան մէջ**), և Քրիստոսի սուրբ Դաստառակի պատմութեան՝ և Աբգար Թագաւորի կենսագրութեան մէջ, և զանազան Ազգային և օտարական գրուածոց մէջ, որպէս և Կիպրացի Եպիփան Եպիսկոպոսի ճառախօսութեան մէջ տպագրուած Ս. Էջմիածնի Արարատ ամսագրի դեկտ. 1869 ամի թիւ Ը. երեսներում 129 ց135:

Այսպէս Հայք քաջ տպաւորելով իւրեանց հոգւոց մէջ Տեառն Յիսուսի փըրկարար պատուէրը, միշտ աշխատեր են յանուն Քրիստոնէութեան՝ սրբոց տօնելը

(*) Մատթ. Աւետ. Գլ. Ժ. համար 40:

(*) Յօհան. ԺԲ. 20. և Ի. 29.

(**) Խորեն.